

Tomáš Petráček

ZÁPAD A JEHO VÍRA

9,5 teze k dopadům
Lutherovy reformace

VYŠEHRAĐ

Fotografie na obálce:
Nový kříž pro věž Sv. Jakuba v Kutné Hoře
podle návrhu Norberta Schmidta (2015).
Foto Petr Neubert

Vydání publikace je podpořeno v rámci dotace
Institucionální podpory pro rok 2017,
jejimž příjemcem je Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové.

Recenzovali:
Prof. Dr. Karel Skalický Th.D.
ThLic. Lukáš Nosek Th.D.
Mgr. Martin Žemla Ph.D.

© Univerzita Hradec Králové, 2017
© Doc. PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D. et Th.D., 2017
Foreword © Mons. Mgr. Václav Malý, 2017
Epilogue © Prof. Dr. Karel Skalický Th.D., 2017

ISBN 978-80-7429-911-7

Věnováno památce poražených, památce křesťanů 16. století
usilujících o pravdivější církev a evangelijnější učení
a přitom vzdorujících pokušení konfesní nenávisti.

*Jestliže pšeničné zrno nepadne do země a nezemře, zůstane samo.
Zemře-li však, vydá mnohý užitek. (J 12,24)*

OBSAH

Předmluva (<i>Václav Malý</i>)	11
Reformace jako trvalá výzva dějin křesťanství	15
1. Úpadková církev neodvratně mířící k reformaci. Doopravdy?	21
2. Luther – rebel nikoliv bez příčiny	34
3. Promarněné příležitosti	45
4. Deformování vývoje křesťanské víry a zničení dobrého jména . . .	53
5. Rozbití jednotného hodnotového rámce a devalvace postavení náboženství	64
6. K neodvratnosti sporu vědy a víry	71
7. Stát a církev: reformace a vznik laického státu	79
8. Spontaneita reformace versus donucování ke staré víře	86
9. Tolerance jako přínos a důsledek reformace	94
9,5. teze: místo mnoha slov	105
Závěrečné glosy k minulosti, současnosti a budoucnosti křesťanství	109
Doslov (<i>Karel Skalický</i>)	119
Soupis pramenů a literatury	137
The West and its Faith: 9.5 Theses on the Impact of Luther's Reformation	141

2. LUTHER – REBEL NIKOLIV BEZ PŘÍČINY

Není možné redukovat fenomén reformace na „problém“ Luther,⁶³ ani vysvětlovat všechny problematické aspekty následného střetu jeho psychologickým ustrojením,⁶⁴ natož pak morální zkažeností, jak se někdy v katolickém prostředí dělo a žel stále děje. Příběh Luthera, který byl součástí reformně laděného prostředí ve Wittenbergu a členem reformního řádu, poskytuje zajímavý příklad kdysi hojně diskutovaného problému role osobnosti v dějinách a vzájemného vztahu osobnosti a příslušných procesů. V minulé kapitole byl odmítnut koncept, že vše nutně směřovalo k reformaci a Luther je jen jejím nástrojem a symbolem. Luther není „historická nutnost“, ale historické faktum, jakkoliv se mu snažíme porozumět z jeho dobového kontextu.⁶⁵ A rozhodně není ani rebelem bez příčiny. Když byl v roce 1511 v Římě, papež Julius II. zrovna velel papežským vojskům při potlačování vzbouřených měst papežského státu.⁶⁶ Později na to Luther vzpomínal, jak papež jako Antikrist oslavil Velikonoce masakrem stovek křesťanských životů.⁶⁷ V reflexi dopadů reformace nelze historické procesy reformace a jejich dopadů oddělit od jejího architekta a protagonisty, proto tuto kapitulu věnujeme stručné rekapitulaci událostí primárně zacílené na otázky, které už geneticky určily další vývoj.

Obtížnost souladu mezi Lutherem a kuriálním prostředím byla už dopředu dána některými prvky. Neurozený, nízký sociální původ byl v renesančním Římě vnímán jako poskvrna. Později si Luther sám ještě svůj životopis vylepšoval, aby vypadal ještě rustikálněji a vytvářel větší kontrast podle antiaristokratického modelu „chudoba povyšuje“, ačkoliv se o žádné nouzi v případě

⁶³ Nipperdey, *Die Reformation als Problem*, s. 11.

⁶⁴ Viz proslulou a kontroverzní práci původně vydanou už roku 1958: Erik H. Erikson, *Mladý muž Luther*, Praha 1996.

⁶⁵ Nipperdey, *Reformation als Problem*, s. 27.

⁶⁶ Vojenským výpravám papežské armády velel nebo je doprovázel zpravidla nějaký kardinál, osobní velení papeže bylo v případě Julia II. výjimkou, Shawová, *Julius II. Papež a bojovník*, s. 146.

⁶⁷ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 9.

jeho rodiny nedalo mluvit.⁶⁸ V roce 1505 vstoupil do řádu augustiniánů poustevníků, díky své přsnosti velmi respektovaného reformně laděného řádu. Už za necelé dva roky v dubnu 1507 byl vysvěcen na kněze. Později vnímal vstup do kláštera jako spasitelný omyl, Bůh ho vyvolil, aby svrhl papežství a jeho mylné nauky, což by bez pobytu v klášteře nebylo možné, protože jen tak mohl prohlédnout triky a podvody papežské církve. Podobně jako apoštol Pavel začíná i Luther jako pronásledovatel pravého křesťanství, aby po svém obrácení skončil jako jeho největší apoštol. O upřímnosti jeho původních motivů a náboženském zápalu ale nelze pochybovat a jeho pozdější líčení krušných klášterních let plných pochybností a muk je Lutherovou pozdější dodatečnou sebezprezentací.⁶⁹

Luther je především profesorem, mimořádně schopným intelektuálně i prakticky. Po roční zkušenosti profesora filosofie ve Wittenbergu a dalších studiích získá roku 1511 doktorát z posvátné teologie a o rok později se stane profesorem celého Pisma svatého. Už tehdy přednáší o sv. Pavlu.⁷⁰ V duchovním životě hledá citové útěchy, zakotvení ve víře, touží se cítit ve stavu milosti. Snaží se asketicky dosáhnout dokonalosti, střídá posty, zpovědi, skutky posvěcování. Církve tehdy nabízela mnoho prostředků ke spáse, takže vznikala dojem, že se spása dá zasloužit, pořídít, je jen otázkou úsilí a ceny. Přes všechnu snahu opět a opět prožívá temnou noc, znovu nahlédne hlubinu vlastní hříšnosti a beznadějnost lidského úsilí. Jeho řádový představený Johann von Staupitz ho nasměroval k rozjímání o Kristově kříži a utrpení, k vnímání Ježíše jako přímluvce a přítele.

Lutherovo náboženské myšlení tehdy čerpá z četby pozdně středověké německé mystiky, kterou propojil s četbou pavlovských listů a spisů sv. Augustina, na které ho navedl právě Staupitz. Postupně se jeho pozice stávala nebezpečnou, když Luther různé přístupy a důrazy středověké teologie a spirituality nekladl vedle sebe jako doplňující se varianty pokusů o vyjádření mystéria víry, ale jako navzájem se zcela vylučující alternativy. Pavlovské učení o milosti prezentuje později proti scholastickému myšlení tak agresivně, že došlo k zavádějícímu dojmu, že Luther stojí proti středověku. Ve skutečnosti to byl spor mezi dvěma rozdílnými středověkými školami myšlení,⁷¹ které se

⁶⁸ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 18–19. K tomu patří i úprava jeho příjmení z problematického a nelibě znějícího Luder na Luther.

⁶⁹ Viz Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 42.

⁷⁰ Přednášky začínaly v 6 hodin ráno, v zimě byly od 7 hodin a trvaly dvě hodiny každý den. Od roku 1513 je doplnil ještě odpolední přednáškou od 13 hodin.

⁷¹ Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 52.

navzájem původně korigovaly a doplňovaly. Přitom je patrné, že své oponenty pranýřuje často nespravedlivě. Luther se vymezuje vůči Tomáši Akvinskému, zahrnuje ho odpornými vulgarismy, ale prokazatelně ho z vlastní četby prakticky neznal.⁷²

Nová vlna odpuštěk a způsob jejich distribuce vyprovokovaly Luthera k sepsání 95 tezí k problematickým bodům, které zveřejnil 31. října 1517 – a zde není důležité, zda je skutečně přibil na dveře zámeckého kostela ve Wittenbergu. Navíc je spolu s dopisem zaslal i arcibiskupovi v Mohuči, který pověřil vyvrácením tezí univerzitu v Mohuči, ale výsledek se zdál arcibiskupu Albrechtovi příliš mírný. Nejen samotné teze, ale i další Lutherova vyjádření k věci jsou obratem překládána do němčiny, vycházejí tiskem a nacházejí značný ohlas. Navzdory rozšířené představě nedošlo ze strany Říma k podcenění situace. Už první reakce z února 1518 ukazuje, že situaci vzala kurie naprosto vážně. Útok na dobovou odpuštěkovou teorii a praxi byl vnímán jako přinejmenším nepřímé zpochybnění papežské moci.⁷³ Během roku 1518 probíhá výměna textů, kde se Luther oproti papežství stylizuje do role prostého nevzdělaného křesťana, kterému jde jen o pravdu a o dobrou pověst papežství, přitom své teze před německým publikem dále vyostřuje. Jednalo se o riskantní taktiku, protože mohl snadno ztratit ochranu knížete. Kurfiřt Friedrich Moudrý si takticky udržoval od Luthera odstup a vyhýbal se přímému kontaktu, díky čemuž mohl při jednáních s Římem, císařem a dalšími zúčastněnými hrát roli nezaujatého, případně neinformovaného účastníka, který stojí nad stranami sporu, ačkoliv byl ve skutečnosti dokonale informován.⁷⁴ Luther se k němu hned obrátil se žádostí o ochranu. Friedrich byl sice bytostně pozdně středověký panovník se zálibou ve sbírání ostatků svatých, ale nescházela mu motivace v podobě ochrany vlastní univerzity ve Wittenbergu, jejího prominentního profesora a vůbec celého knížectví před nařčením z kacířství, navíc útok na odpuštěky byl zároveň útokem na dům Hohenzollernů, což odpovídalo zájmům saského kurfiřta.

Lutherova odpověď na spisek papežského teologa z léta 1518 ukazovala, že se obě strany kvůli odlišným východiskům a principům jen stěží mohou na něčem dohodnout. Místo otázky odpuštěk se diskurz posouvá k otázkám pojetí církve a výkonu a pravomocí papežského úřadu, kde je ze strany papežského teologa prezentována vyhocená papalistická koncepce papežské moci,

⁷² Pesch, *Cesty*, s. 13.

⁷³ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 68–69.

⁷⁴ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 36, 78–79.

nikoliv obecně přijímaná a závazná dobová nauka církve.⁷⁵ Luther se v reakci na dopis stále více vymezuje, osočuje a hraje na nacionální notu. Dialog papežského teologa podle něj není jen tomistický, ale rovněž italský, to znamená prázdný, pouze vnějškově efektivní. Ve sporu o Luthera jde rovněž o národní čest a tento nacionální motiv se už natrvalo stává součástí jeho propagandistického rejstříku.⁷⁶ Během pouhého roku se podařilo prezentovat věc veřejnému mínění⁷⁷ tak, že na podzim 1518 bylo nepředstavitelné, že by jeden německý národní hrdina, saský kurfiřt Friedrich, vydal jiného německého hrdinu, Luthera, do rukou dlouholetému „dědičnému“ nepříteli národa, římskému papeži. Papežství se v té době soustřeďuje na politické vyjednávání a přenechává veřejné mínění napospas Lutherovým myšlenkám.

Do Ausburgu míří jeden z nejlepších teologů té doby, dominikánský kardinál Kajetán, jako papežský vyslanec, který přichází na říšský sněm s příkazem zatknout Luthera. Místo toho přijme pozvání ke trojí teologické disputaci v říjnu 1518. Když k tomu přidáme další disputace v Lipsku v červnu a červenci 1519 a možnost vystoupení na sněmu ve Wormsu, nelze říci, že by oficiální církevní a státní struktury neměly dost trpělivosti a vstřícnosti k pokojnému projednání záležitosti, a to přestože se již roku 1519 objeví pojem „luterán“ jako označení pro jeho přívržence.⁷⁸ Samozřejmě to bylo důsledkem politického krytí ze strany saského kurfiřta, papež a zřejmě i císař by v případě opakovaných neúspěchů o kompromisní dohodu volili „přímější“ a radikálnější řešení a rychlé ukáznění vzpurného mnicha. Disputace nevedly ke kýženému výsledku v podobě Lutherova odvolání. Luther své teze pokládá za pravověrně katolické, za návrat k prvotní církvi, nemá v úmyslu dělat „reformaci“. Proto se zpočátku ostře distancuje od všech v minulosti odsouzených heretiků včetně Husa, proto když ho v Lipsku Johannes Eck úmyslně donutí dovedným dokazováním se k Husovi přihlásit, jedná se o Pyrrhovo vítězství a vede to jen k další radikalizaci Luthera.⁷⁹

Samozřejmě se klade otázka, odkud bral své sebevědomí, sílu svého přesvědčení, že právě jeho četba Bible je jediná správná a možná a tak zjevně pravdivá, že ji ostatní musí vidět a přijmout. Luther je profesor Písma svatého,

⁷⁵ Přitom teologicky měl jinak dominikánský teolog Prierias v řadě ohledů k Lutherovi značně blízko, srov. Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 90, 93–94.

⁷⁶ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 90–91.

⁷⁷ K rozvoji fenoménu veřejného mínění jako politického faktoru v pozdně středověké společnosti viz Bernard Guenée, *L'opinion publique à la fin du Moyen Age d'après la „Chronique de Charles VI“ du Religieux de Saint Denis*, Paris 2002, s. 8–13.

⁷⁸ Malia, *Lokomotivy dějin*, s. 99.

⁷⁹ Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 103–105.

což byl na středověkých univerzitách prestižní post, středověk čte a dobře zná Bibli. Luther ji zná opravdu důkladně a jako jeden z prvních profesorů užívá Erasmovo vydání Nového zákona.⁸⁰ Díky obrovskému rozvoji lingvistických studií může být Luther zcela upřímně přesvědčen, že on sám nedělá nic jiného, než se vrací k pramenům křesťanské víry, že opravdu jenom po nějaké době, kdy toho křesťané nebyli schopni, obnovuje skutečnou sílu a poselství evangelia, že jen důsledně domýšlí, co v Písmu je, díky tomu, že nyní jsou k dispozici potřebné nástroje, přístup k autentickému prameni. Stojí za tím naivní optimismus, že prameny víry se potvrzují samy, takže kdo ovládá biblické jazyky, nepotřebuje nic dalšího, protože biblické texty mluví samy za sebe a skrze sebe a nepotřebují žádnou interpretaci. Luther dojde k přesvědčení, že reforma církve vzejde z obnovy křesťanského učení a on sám je jejím průkopníkem.⁸¹ Jeho cílem bylo stvořit nové skutečné křesťany zbavené okovů pozdně středověkého náboženství, jako prostředků dosažení spásy, ale nikoliv vyvázaných z příkázání milovat Boha a bližního. Nešlo o reformu církve jako instituce, ale mnohem radikálněji o to, učinit křesťanstvo více křesťanským.⁸²

Na podzim 1518 se ještě snaží teologicky vyjasnit správný a falešný smysl odpustků, ale v prosinci se už svěřuje se svými úzkostmi, zda papež není Antikrist, který předstírá službu Kristu, aby zmátl věřící a odvedl je od Krista. Nepřijímá vyjádření vyslaných papežských teologů jako autentický hlas církve, ale hlas jedné teologické školy, vůči které se už předtím vymezoval. Dojde k přesvědčení, že se ve věci spásy nemůže spolehnout na církev, že ji musí vyřešit sám za sebe. Ten moment nelze přesně určit, ale díky své teologické reflexi se dostává do stále většího sporu s církví, přičemž zároveň prožívá, že ve svém svědomí a teologickém přesvědčení nemůže zpátky, naopak musí pomoci celé církvi, aby se vrátila k pravému znění evangelia, i to i za cenu rizika otevřeného sporu.⁸³ Samotné znovuobjevení pravdy víry, že člověk je zcela odkázán ve věci spásy na Boha, ale není průlomem do novověku, nýbrž pochází z Lutherovy četby pozdně středověké německé mystiky, primárně Taulerových kázání.⁸⁴

⁸⁰ K problematice Erasmovy edice viz *Le temps des Réformes et la Bible*, ed. Guy Bedouelle – Bernard Roussel, Paris 1989, s. 74–76.

⁸¹ Pesch, *Cesty*, s. 36, 46.

⁸² Hendrix, *Recultivating the Vineyard*, s. 42.

⁸³ Pesch, *Cesty*, s. 68.

⁸⁴ Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 25. K Lutherově inspiraci německou mystikou viz Martin Wernisch, „Theologia Deutsch“ ve svém původním kontextu a dějinném působení“, in: *Mystika a reformace. Theologia Deutsch – text a dějinný kontext*, Praha 2007, s. 53–98.

Vydáním exkomunikační buly 15. června 1520 se Luther ve svém přesvědčení, že papež je Antikrist, utvrdil natrvalo. Mosty byly spáleny. Během krátké doby vznikly v letech 1520–1521 texty pokládající základy nové víry a nové církve.⁸⁵ Pro pochopení Luthera a jeho odhodlání dovést svou věc do konce je třeba vědět, že on sám nevnímal svou pozici a zkušenost jako rebelskou, ale plody svého působení sám na sobě prožíval jako osvobození. Osvobození od výčitek svědomí a pocitů neustálého selhávání, od scholastické teologie, od papežství, od klášterního života a celibátu. A tento pocit svobody jako Boží obdarování, prožitek duchovní radosti byl mu něčím reálným, konkrétním, co jako Bohem vyvolený a omilostněný apoštol byl pověřen předat dál.⁸⁶

V debatách se mu v pohotovosti, vtipnosti, agresivitě a tvorbě nových spojení zvláště při napadání protivníků nikdo nevyrovnal v němčině ani v latině.⁸⁷ Měl dar vycítit náladu a ducha doby a díky vrozenému jazykovému nadání uměl rozehrát i náboženské texty vyznačující se zbožností, niterností a jemností.⁸⁸ Luther byl nepřekonatelný mistr v práci s médii a veřejným míněním, a to jak zvládnutím formy, tak svou neúmornou pracovitostí. Jen do léta 1520 měl za sebou 37 prací pro laiky na různá duchovní témata od Desatera po výklad Otčenáše, která vyšla v 370 různých vydáních.⁸⁹ Díky svým základním textům se stal Luther roku 1520 prvním autorem, který prodal více než sto tisíc výtisků svých děl.⁹⁰ Díky tomu, že se již prve prosadil jako autor duchovní literatury, například komentáře k sedmi kajícím žalmům, připravil si dobře půdu, takže tajemství jeho úspěchu spočívalo nyní právě ve spojení uznávaného duchovního učitele a nově církevního rebela a kritika. Ačkoliv vyznává, že jen Bůh sám může dovést pravdu k vítězství, jeho publicistická a propagandistická aktivita svědčí o tom, že alespoň u veřejnosti schopné číst neponechal Luther nic náhodě.⁹¹

Nejpozději od 15. století se na území Německa objevují hlasy, že papežství vysává místní církve více než druhé. Objektivně vzato to nebyla pravda, jiné země a oblasti platily více než říše, ale optický dojem vznikal tím, že jiné

⁸⁵ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 128–129.

⁸⁶ Hendrix, *Recultivating the Vineyard*, s. 55.

⁸⁷ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 24–25. Jeho latina byla teologická, nikoliv humanistická, ale pochybnosti jeho vznešených oponentů ohledně jeho znalosti latiny vůbec plynuly z jeho německé výslovnosti.

⁸⁸ Kasper, *Martin Luther*, s. 23.

⁸⁹ Hendrix, *Recultivating the Vineyard*, s. 48.

⁹⁰ Pierre Chanu, *Le temps des reformes*, Paris 1975, s. 441.

⁹¹ Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 43, 74.

země za svoje odvodů také více dostávaly. Na území Německa bylo narušeno vnímání poměru toho, co místní církev do Říma posílá a co z Říma naopak v podobě různých plnění dostává zpátky. Pro takto vnímanou nespravedlnost se zde jednodušeji ujaly a šířily myšlenky na církevní odluku od Říma.⁹² Německé země procházely masivní ekonomickou konjunkturou⁹³ a rozhodně nelze prezentovat reformaci jako vzpuru papežstvím zbídačených chudáků, ale mnohem spíše jako projev nově nabytého sebevědomí bohatnoucích sociálních vrstev společnosti. Pro římskou kurii jsou německé oblasti periferií, o jejichž obyvatelích nemá příliš vysoké mínění, a tak v odpověď na německé stížnosti vzkázala, že za vznešené dary víry a kultury, které Řím německým říšským územím přinesl, nemohou nikdy dost zaplatit.⁹⁴ Jak to působilo na německé vzdělance a veřejné mínění, není těžké domyslet. Skutečnost, že tyto argumenty byly použity znovu právě v souboji s Lutherem, ukazuje na vážné nepochopení atmosféry a politické situace v říši. Lutherův úspěch spočíval do značné míry v tom, že dokázal aktualizovat a mobilizovat již dosti rozšířenou kritiku církve, antiřímské a protipapežské resentimenty.⁹⁵

Na jedné straně stál geniální mediální stratég dokonale ovládající práci s veřejným míněním, který dokáže vytvářet sítě ochránců a propagátorů své věci, jazykově a literárně úderností nadaný spisovatel, ostrý a nekompromisní kritik, který se dokázal stát mluvčím značné části svého národa, teolog bez jakékoliv tolerance k těm, kteří nepřijímali jeho výklad Bible. Proti němu stál papež, který nemá teologické vzdělání a jedná nikoliv jako hlava křesťanstva a v jeho zájmu, ale myslí a jedná jako světský kníže a primárně jako hlava rodu Medicejských a zástupce florentských zájmů, který touží udržet a posílit roli papežského úřadu v rámci církve a celého křesťanstva. S takovým papežem jako Lev X., s takovou kurií a neochotou cokoliv měnit na zavedeném systému obsazování církevních úřadů se proti Lutherovi nedala vést účinná kampaň, za kterou těžko můžeme pokládat spálení Lutherovy podobizny a spisů na Piazza Navona v Římě.⁹⁶ Takto shrnuto už není ovšem tak jasné, kdo je v tomto příběhu David a kdo Goliáš, kdo favorit a kdo outsider.

Přesto stále trvala šance na smírné vyřešení. Friedrich nebyl ochotný vydat Luthera císařským a církevním autoritám, ale souhlasil, aby vystoupil a byl souzen před říšským sněmem. Už samotný formát Lutherova vystoupení

⁹² Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 15.

⁹³ Malia, *Lokomotivy dějin*, s. 90–91.

⁹⁴ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 56–57, 121.

⁹⁵ Nipperdey, *Reformation als Problem*, s. 15.

⁹⁶ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 48, 62, 193, 195.

v březnu 1521 byl vítězstvím jeho a spojenců, protože mohl podle své propagandy hájit svou věc jako Němec před Němci jako soudci. Podpora části světských vládců byla pochopitelná, konečně měli možnost získat kontrolu nad místními církvemi a eliminovat římskou kurii, kterou vnímali jako nepřátelskou, prodejnou, zkaženou a nekompetentní.⁹⁷ Už cestou se těší mimořádnému zájmu a oslavě obyvatel měst kudy projížděl. Analogie s Husem a jeho cestou do Kostnice také luterská propaganda dovedně využila. Církevní rebel a duchovní vůdce se stával možným mučedníkem, už dávno započaté procesy personifikace církevní reformy a heroizace jejího protagonisty nabraly další spád a dále se posunuly. V humanistickém diskurzu oblíbený žánr pocty hrdinů ducha, průkopníků a zakladatelů našel i výtvarný výraz, když byl Luther ztvárněn jako *Hercules Germanicus*.⁹⁸

Na říšském sněmu před nejmocnějšími muži říše vystupuje jako prostý, jednoduchý mnich, kterému jde jen o pravdu, ale svým neotřesitelným nárokem na absolutní pravdu činí ze všech svých oponentů morální viníky, protože jeho pravda je evidentní a všichni ji musí uznat. Vydává se za ochránce pravé křesťanské víry proti římské tyranii a falešným učením. Místo obhajoby kombinuje žánr stupňování agresivních obvinění a sebeoslavu. Proti nepřátelům znovu objevené evangelijní pravdy nelze postupovat dost razantně, protože ohrožují spásu všech.⁹⁹ Zdůrazněním odporu vůči papežské tyranii dal diskurzu politický charakter a apeloval na podporu a mocenské ambice knížat.¹⁰⁰ Hned po skončení vydal v květnu 1521 Luther spis, kde podává svou verzi wormských událostí. Římská strana zareagovala vlastním vzdorospisem, který měl ovšem opět tu fatální slabinu, že byl pouze v latině. I díky tomu se Lutherova interpretace prosadila a stala se „německým mýtem“.¹⁰¹

Poté začíná připravovat nový bohoslužebný řád a rituál pro slavení křtu a večere Páně. Ještě v roce 1522 byl ale spíše tažen svými radikálnějšími druhy, jako byl Karlstadt, který už slouží mši v němčině, odstraňuje z kostelů obrazy a demonstrativně se žení na protest proti celibátu. I pod vlivem ikonoklastické

⁹⁷ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 171.

⁹⁸ Viz Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 112–113.

⁹⁹ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 186.

¹⁰⁰ Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 115.

¹⁰¹ Heroizace přešla k mytologizaci, soustředěná na klíčové momenty, vyvěšení tezí ve Wittenbergu, sněm ve Wormsu, spálení papežské buly, nikoliv na jeho neodvážnější ideu všeobecného kněžství věřících v otevřeném listu německé šlechtě (1520), už slavná věta z Wormsu byla připsána později dovedným propagandistou Gerhard Besier, *Human Images, Myth Creation and Projections: From the Luther Myth to the Luther Campaign*, in: *Kirchliche Zeitgeschichte* 26/2013, Nr. 2, s. 422–436, zde s. 425.

vlny¹⁰² Luther odmítá tyto změny s tím, že se musí realizovat postupně.¹⁰³ Jiný radikál, Thomas Müntzer,¹⁰⁴ věří v přítomnost eschatologického času, kdy nastolení Božího království ospravedlňuje rozpoutání poslední, svaté války, příchod Božího soudu a odplaty všem, kdo se tomu protíví. Vypuknutí selské války je mu znamením začátku.¹⁰⁵ Přesvědčení o blížícím se konci světa a dramatickosti a neodkladnosti reformy sdílel i Luther a mnozí další současníci.¹⁰⁶

Friedrich Moudrý musí reagovat na říšský acht, který doplnil církevní exkomunikaci a zavazoval všechny k vydání Luthera císařským úřadům, tím, že ho nechá tajně odvézt na hrad Wartburg. Díky tomu, že se nevědělo o jeho osudu a panovalo mnoho spekulací, Luther povýšil z hrdiny na mučedníka a byl přirovnáván k samotnému Kristu.

Vynucené stažení z veřejného života využil k zásadnímu literárnímu a teologickému dílu, které na dlouho ovlivnilo podobu reformace. Není ale pravda, že by Luther jako první přeložil Bibli do němčiny, existovala už celá řada překladů, dokonce celkem osmnáct překladů celé Bible do němčiny. Středověk Bibli znal a Evropa ji rozhodně nemusela díky Lutherovi znovuobjevovat.¹⁰⁷ Skutečností neodpovídá ani mýtus protestantských germanistů 19. století, podle něžž Luther svým překladem vytvořil spisovný jednotný německý jazyk.¹⁰⁸ Zůstává nicméně pravdou, že jde o mimořádné teologické a překladatelské dílo, jehož autor do svého překladu a do příslušných úvodů k jednotlivým biblickým knihám vtiskl svou novou teologii.

Rokem důležitých rozhodnutí byl pak rok 1525. Na prvním místě tu byla polemika s Erasmem. Luther původně stál o spolupráci s humanistickými kruhy a snažil se je oslovit, například okruh univerzity v Heidelbergu, ale už v roce 1518 pokládá svobodnou vůli za prázdný pojem a vyjadřuje přesvědčení, že člověk sám může pouze páchat smrtelný hřích. Jeho polemiky s Erasmem a dalšími humanistickými autory vedly k tomu, že se většina

¹⁰² Reformace tady navazuje na starší středověké projevy, viz Guy P. Marchal, Jalons pour une histoire de l'icoclisme au Moyen Age, in: *Annales. Histoire, Science Social* 50, 1995, Nr. 3, s. 1135–1156, zde s. 1147.

¹⁰³ Malia, *Lokomotivy dějin*, s. 104.

¹⁰⁴ K němu viz Eduard Maur, *Tomáš Müntzer*, Praha 1993, passim.

¹⁰⁵ Thomas Nipperdey, Theologie und Revolution bei Thomas Müntzer, in: T. Nipperdey, *Reformation, Revolution, Utopie*, s. 38–84, zde s. 64.

¹⁰⁶ K eschatologickým očekáváním a jejich politické a náboženské roli obecně a pro dobu reformace viz Johannes Fried, *Dies Irae. Eine Geschichte des Weltuntergangs*, München 2016, s. 176–191; srv. též k 17. století Vladimír Urbánek, *Eschatologie, vědění a politika: Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, Praha 2008.

¹⁰⁷ Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 13, 116.

¹⁰⁸ Reinhardt, *Luther, der Ketzer*, s. 199.

humanistů od reformace přes počáteční sympatie a společná kritická východiska odklonila.¹⁰⁹

Dalším kritickým momentem bylo úmrtí Friedricha Moudrého, který laviroval až do poslední chvíle a nepřerušil formálně své vazby na římskou církev. Tady samozřejmě leželo velké riziko, kdy by případně jiný postoj nového saského kurfiřta a knížete Jana mohl snadno ohrozit celou reformaci, nicméně nástupce pokračoval v politice svého bratra. Třetím důležitým momentem byl Lutherův rozchod s celibátem, který označoval za nepřirozený a nemožný stav uvalený na kleriky papežskou církví, aby je pocitem viny mohla udržovat v otroctví. Na podzim 1524 odložil mnišský oděv a v červnu 1525 se oženil s bývalou řeholnicí Katarinou Bora. Pro kritiky byla svatba mnicha a řeholnice dalším důkazem naprostého rozvratu světa a církve po zahájení Lutherovy reformace.

Závěrem této kapitoly můžeme shrnout, že úspěch Lutherovy reformace byl podmíněn řadou faktorů, unikátní kombinací různých vlivů, kde stačilo změnit nebo nenaplnit jeden parametr, a vývoj se mohl ubírat zcela jinou cestou. Mezi ně můžeme zařadit existenci protirímských resentimentů mnoha německých knížat, měšťanů a příslušníků duchovenských a intelektuálních elit. Patří tam nepochybně rozšíření knihtisku a Lutherova mimořádná schopnost s ním pracovat. Klíčovým prvkem je trvalý politický konflikt mezi císařem a papežem. Papež potřeboval v rozhodující moment hlas kurfiřta Friedricha při volbě říšského císaře (1518) jako nejvlivnějšího kurfiřta, aby se pokusil zabránit volbě Karla Habsburského a tím posílení už tak příliš silné pozice rodu Habsburků a hrozby obklíčení papežského státu habsburskými državami, proto nemohl na saského kurfiřta tlačit příliš a naopak se držel zpátky, čímž Luther získal čas na šíření svých tezí a získání spojenců v spřízněných městech jako Norimberk a Lipsko.¹¹⁰ Patří tam obecně náročná expanzivní zahraniční politika císaře, problémy s Turky, protifrancouzské mocenské tahy, které ho zaměstnávaly, komplikované poměry v říši a řada dalších faktorů, které znemožnily, aby případně spojená moc císaře a papeže vyřešila silově vzniklou církevní krizi, ale jejich mocenská rivalita bránila i řešení v podobě koncilu, jak se k tomu dostaneme v příští kapitole. Rychlé šíření a přijetí Lutherových myšlenek ovlivnila i eschatologická atmosféra očekávání konce světa, stejně jako předchozí formování veřejného mínění a značný vliv médií. Důležitým faktorem bylo propojení měst a jejich intelektuálních

¹⁰⁹ Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 79.

¹¹⁰ Leppin, *Die fremde Reformation*, s. 71–72, 97.

a duchovních elit a stejně tak univerzit a vyšší geografická a sociální mobilita pozdně středověké společnosti. Z neblahého osudů reformátorů, jako byl Karlstadt nebo Müntzer, je rovněž patrné, že kdyby na počátku nestál Luther, jenž byl v podstatě svojí teologií a mentalitou silně středověká postava, z hlediska vrchnosti namnoze přijatelná, s přístupem vůči světské moci velmi vstřícným a s teologií pro ni zajímavou, ale hned nějaký radikál, neměla by reformace šanci se prosadit.¹¹¹ Rovněž je patrné, že primárním problémem nebyla podstata nauka o ospravedlnění, jak to dokazuje nejen společně přijatý dokument luterských a katolických teologů¹¹², ale už i průkopnické teologické práce po druhé světové válce.¹¹³

¹¹¹ K tomu se podrobně dostaneme u kapitoly sedm.

¹¹² Dokument vyšel i v českém znění *Ospravedlnění a dědičný hřích v ekumenickém dialogu, Společná deklarace katolické církve a Luterského světového svazu k učení o ospravedlnění: dekrety Tridentského sněmu o dědičném hříchu a ospravedlnění*, ed. Tomáš Machula, Praha 1999.

¹¹³ Mezi nejdůležitější patří Hans Küng, *Rechtfertigung. Die Lehre Karl Barths und eine katholische Besinnung*, Einsiedeln 1957; Otto Hermann Pesch, *Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin. Versuch eines systematisch-theologischen Dialogs*, Mainz 1967.

EDICE TEOLOGIE

Tomáš Petráček

ZÁPAD A JEHO VÍRA

9,5 teze k dopadům

Lutherovy reformace

Foto na obálce Petr Neubert

Typografie Vladimír Verner

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2017 jako svou 1693. publikaci

Vydání první. AA 7,31. Stran 144

Redakčně zpracovali Martin Žemla
a Jaroslav Vrbenský

Odpovědný redaktor Martin Žemla

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Doporučená cena 248 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-911-7